

Практика Європейського суду з прав людини в рішеннях органу конституційної юрисдикції

Г. Юровська

кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України,
суддя Конституційного Суду України

У статті розкрито роль Європейського суду з прав людини та вплив його практики на здійснення конституційної юрисдикції в Україні, на основі аналізу рішень Конституційного Суду України продемонстровано випадки застосування практики Європейського суду з прав людини органом конституційного контролю в Україні для додаткового обґрунтування конституційності чи неконституційності (невідповідності Конституції України) положень національного законодавства у процесі формування власних юридичних позицій та конституційної доктрини; проаналізовано співвідношення обох інституцій і надано характеристику взаємозв'язку їх діяльності.

Ключові слова: права людини, конвенційні цінності, європейські стандарти, конституційні права і свободи людини, верховенство права, юридична визначеність, конституціоналізм, офіційна конституційна доктрина.

Після Другої світової війни більшість держав проголосили загальні демократичні цінності пріоритетом свого соціального і політичного життя та розпочали активний розвиток інституту права на судовий захист, де відправним елементом можна вважати прийняття Загальної декларації прав людини, проголошеної Резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року¹ та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права Генеральною Асамблеєю ООН у 1966 році². Однак ключовими для європейської правової системи та уніфікації міжнародних і національних підходів у сфері захисту прав людини вважають прийняття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі — Конвенція) і відповідних протоколів до неї, їх імплементацію та застосування практики Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ). На рівні конституційного права Конвенція та практика ЄСПЛ можуть розглядатися як засоби тлумачення під час встановлення змісту та обсягу основних прав і конвенційних цінностей та базових принципів Конституції України.

Сучасний конституціоналізм в Україні формується під впливом національної конституційної юстиції в процесі здійснення Конституційним Судом України (далі — КСУ) конституційного контролю, а також на базі глобального конституціоналізму з урахуванням європейських науково-практичних надбань та у взаємозв'язку з практикою ЄСПЛ.

---

¹ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

² Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

У зв'язку з приєднанням України до Статуту Ради Європи і визнанням юрисдикції ЄСПЛ починає формуватися практика цього суду у справах проти України і, таким чином, виникає значний науковий інтерес до інтеграційних процесів Конвенції у правове поле України.

Роль рішень ЄСПЛ під час здійснення національного конституційного контролю, різноманітні питання розвитку юриспруденції ЄСПЛ, які знаходяться під впливом конституційних традицій держав — учасниць Конвенції, та їх співвідношення в аспекті створення і консолідації спільної конституційної спадщини висвітлювали у своїх дослідженнях Ю. Барабаш, М. Гультай, В. Кампо, М. Козюбра, Л. Лазарев, В. Погорілко, М. Селівон, В. Скомороха, М. Ставнійчук, А. Стрижак, М. Тесленко, Ю. Тодика, О. Толочко, Г. Христова, В. Шаповал та інші.

Так само як і розвиток української державності, розвиток конституційної юстиції є поступальним, тривалим, не завжди динамічним. Попри дослідженість окремих аспектів порушеного питання все ще існує потреба на основі аналізу застосування нових підходів до визначення місця, ролі та функцій ЄСПЛ у світлі розвитку сучасної доктрини національного конституціоналізму комплексно показати взаємозв'язок рішень КСУ та практики ЄСПЛ щодо розуміння положень Конвенції з метою захисту гарантованих Основним Законом України прав і свобод людини і громадянина, які фактично дорівнюють конвенційному каталогу. При цьому недостатньо констатувати відсутність жорсткого відособлення КСУ від практики ЄСПЛ. Потребують детального аналізу юридичні позиції єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні, сформульовані в процесі здійснення ним правозахисної місії задля забезпечення верховенства Конституції України та наповнення офіційної конституційної доктрини конвенційними принципами та європейськими стандартами.

Обравши шлях незалежного розвитку і закріпивши це в Конституції, Україна підтвердила своє прагнення розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, одним із основних принципів якої є забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Підтвердженням цього стала ратифікація нашою державою Конвенції.

Відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року № 475/97–ВР наша держава ратифікувала із застереженнями Конвенцію і протоколи до неї та визнала обов'язковою юрисдикцію ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції¹.

Не викликає сумніву те, що Конвенція сьогодні оцінюється наукою як одне з найбільших досягнень Ради Європи. На неї покладається принципова роль у міжнародно-правовому регулюванні прав і свобод людини, її законних інтересів та потреб, а усі одинадцять протоколів до неї розширили діапазон гарантованих прав і свобод людини та вдосконалили механізм їх захисту. Це надає Конвенції фундаментальності та робить її підґрунтям для формування механізму захисту прав людини в системі глобального конституціоналізму.

¹ Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 року № 475/97–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

Ключова роль у забезпеченні чіткого і дієвого контролю за реалізацією державами — учасницями Конвенції взятих на себе зобов'язань щодо забезпечення прав і основних свобод людини належить ЄСПЛ. Саме ця судова інституція забезпечує гарантії прав людини, є контрольним механізмом дотримання положень Конвенції, впровадження її норм і принципів у рамки національних правових систем та застосування в межах внутрішніх судових юрисдикцій.

ЄСПЛ як інституція Ради Європи була створена 21 січня 1959 року для контролю за дотриманням прав і свобод людини і громадянина, закріплених у Конвенції. Особлива місія ЄСПЛ полягає в тому, що він наділений компетенцією розглядати індивідуальні або міждержавні скарги на порушення положень Конвенції. Як інструментарій ЄСПЛ використовує у своїй діяльності теорію «загальноєвропейського консенсусу», теорію Конвенції як «живого організму» та інші прояви «суддівського активізму»¹. Тому його рішення фактично стали офіційною формою роз'яснення основних прав кожної людини, закріплених і гарантованих Конвенцією.

Водночас Положення Конвенції не визначають меж, які чітко окреслили б компетенцію ЄСПЛ щодо національного законодавства, натомість передбачають лише визнання юрисдикції ЄСПЛ з питань тлумачення і застосування положень Конвенції та протоколів до неї у випадку наявності передбачуваного порушення державою конкретного права².

Зауважимо, що Конституція України від 28 червня 1996 року вперше у вітчизняній історії визнала право кожного звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (частина четверта статті 55). Вказане конституційне положення стало революційним, адже саме завдяки ефективному забезпеченню прав особи, що, зокрема, передбачає право на індивідуальне звернення за захистом порушених прав, Конвенція є першим міжнародним правовим документом, спрямованим на захист широкого спектра громадянських і політичних прав.

Безперечно, Конвенція і протоколи до неї за юридичною природою є обов'язковим міжнародним правовим договором, який запровадив систему контролю за дотриманням прав людини на внутрішньодержавному рівні. При цьому ЄСПЛ є не тільки гарантом ефективного захисту прав людини у межах європейського правового простору, а й зразком унікального для всієї світової громади органу судочинства.

Отже, ЄСПЛ є міжнародною судовою установою, яка розглядає скарги осіб щодо порушення їхніх прав державами — сторонами Конвенції.

КСУ є органом конституційної юрисдикції (відповідно до статті 1 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136–VIII³ (далі —

¹ The European Convention on Human Rights: A living instrument / European Court of Human Rights, Council of Europe. P. 25.

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13/№ 32. С. 270.

³ Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 2017 року № 2136–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376; Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 року № 1401–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.

Закон № 2136)), який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України. Згідно з положеннями статті 147 Конституції України¹ діяльність КСУ ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків; а також на засадах відкритості, повного і всебічного розгляду справ (див. також положення статті 2 Закону № 2136). При цьому КСУ діє відповідно до повноважень, визначених Конституцією України (частина перша статті 3 Закону № 2136) і зобов'язаний застосовувати у своїй діяльності лише положення Основного Закону України.

Відповідно до статті 9 Конституції України «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України». Отже, Конвенція та протоколи до неї, які набули статусу частини національного законодавства, враховуються КСУ під час здійснення конституційного контролю. Тут варто зауважити, що у статті 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року² закріплено принцип добросовісного виконання державою своїх міжнародних зобов'язань. Згідно з цією нормою держава-учасниця не може посилатися на положення свого внутрішнього права для виправдання невиконання нею міжнародного договору.

Таким чином, вплив КСУ на розвиток конституціоналізму здійснюється шляхом реалізації завдань конституційного контролю і здійснення ним своїх повноважень. При цьому становлення демократичних держав на пострадянському просторі зумовило необхідність звернення до загальновизнаних принципів та норм міжнародного права, зокрема тих, які стосуються прав і свобод людини, для використання їх як засадничих орієнтирів, що визначають зміст і спрямованість національних правових систем.

Так, визначаючи ту чи іншу норму неконституційною, КСУ позбавляє її юридичної сили. Відповідно акти або їх окремі положення втрачають чинність з дня прийняття рішення про неконституційність (частина друга статті 73 Закону № 2136). З цього випливає, що відповідне рішення органу конституційної юрисдикції не позбавлене властивостей нормативного акта, спрямованого, як відомо, на встановлення, зміну чи скасування правових норм або зміну сфери їх дії.

Отже, сьогодні КСУ є особливим органом, який не належить до системи судоустрою України, через визначені на конституційному рівні механізми конституційного контролю провадить конституційну юрисдикцію, формує офіційну конституційну доктрину, надає і розвиває свої юридичні позиції, що базуються на основних цінностях Конвенції і відповідають Конституції України.

Застосування практики ЄСПЛ є типовим явищем для конституційних судів багатьох європейських держав. В аспекті визначення місця та ролі практики ЄСПЛ у

¹ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

² Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text.

національному правозахисному механізмі, який має використовуватися органами конституційної юрисдикції, найбільш поширеною є тенденція про допоміжний характер його діяльності щодо захисту прав людини.

До прикладу, Конституційний Суд Федеративної Республіки Німеччина навіть сформував таку позицію: «При тлумаченні Основного Закону береться до уваги зміст та рівень розвитку Конвенції настільки, наскільки це не призводить до обмеження та скасування правових методів захисту, встановлених Основним Законом. З цієї причини прецедентне право ЄСПЛ є допоміжним засобом при тлумаченні й визначенні змісту та обсягу основних прав людини й принципів Основного Закону»¹.

Закон Республіки Вірменія «Про Конституційний Суд Республіки Вірменія» не зобов'язує Конституційний Суд застосовувати у своїй діяльності інші, крім Конституції Республіки Вірменія, джерела. Однак у практиці цього Конституційного Суду сформувався підхід, за яким використовуються загальновизнані принципи і норми міжнародного права. Так, Конституційний Суд Республіки Вірменія у своїй постанові від 16 квітня 2003 року зазначив, що «у процесі виборів Президента Республіки Вірменія 2003 року, особливо під час голосування і підрахунку голосів, мали місце також порушення, що за своїм характером не сумісні з подальшим розвитком країни по шляху демократії, несумісні, зокрема, з узятими зобов'язаннями Республіки Вірменія відповідно до статті 21 Загальної декларації прав людини, статті 2 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини і статті 25 Міжнародного пакту про цивільні і політичні права». Конституційний Суд Республіки Вірменія не тільки залучає міжнародно-правову аргументацію як додатковий аргумент на користь своїх правових позицій, вироблених на основі Конституції, а й використовує її значення для інтерпретації конституційного тексту².

Швейцарська Конфедерація вважає корисним застосування Конвенції, а також практики ЄСПЛ щодо розуміння її положень паралельно з власними конституційними нормами, що істотно вплинуло на зміцнення й удосконалення судочинства Федерального Трибуналу Швейцарії у сфері основних прав людини. Водночас міжнародне публічне право є чинним, крім випадків, коли в судовому процесі треба застосовувати положення відповідних норм законодавства певної землі³.

Щодо позиції українських науковців-конституціоналістів, то заслуговує на увагу твердження судді Конституційного Суду України (1997–2006 роки) П. Євграфова, який вважав, що від справи до справи ЄСПЛ виробляє і формулює юридичні (правові) позиції (положення) щодо інтерпретації конвенційних норм. Отже, судова практика виконує роль конкретизації законів, й у цьому вона доповнює законодавця, точніше стає джерелом права у випадку «бездіяльності» законодавця, коли у нормативно-правових актах містяться прогалини, їх текстувальне викладення є

---

¹ Хассемер В. Відносини Федерального Конституційного суду з європейськими судами. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 6. С. 18.

² Даніелян Г. Вплив практики Європейського суду з прав людини на Конституційний Суд Республіки Вірменія. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 6. С. 79.

³ Ней Д. Застосування Європейської конвенції з прав людини у Швейцарії. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 6. С. 50.

неоднозначним для розуміння, суперечливим та породжує проблеми у правозастосуванні. Судова практика заповнює ці прогалини шляхом чіткого формулювання правових (юридичних) позицій або застосування аналогії права та закону, тобто результат застосування цієї аналогії та порядок суддівської мотивації має особливу вагу та значення для подальшого вирішення аналогічних справ¹.

Голова Конституційного Суду України (2002–2005 роки) М. Селівон зазначив, що «при вирішенні справ конституційного провадження конституційні суди зв'язані передусім положеннями конституцій своїх держав». При цьому він звертає увагу на те, що національне «законодавство містить загалом аналогічний Європейській конвенції з прав людини, деяким іншим міжнародно-правовим актам каталог прав і свобод людини, хоча окремі з них термінологічно відрізняються від конвенційних визначень. Тому в необхідних випадках для обґрунтування своїх позицій при прийнятті відповідних рішень Конституційний Суд України застосовує комплексний підхід, тобто, крім національного законодавства, використовує потенціал міжнародно-правових актів, зокрема згаданої Конвенції, а також рішень Європейського суду»².

Досліджуючи співвідношення конституційної юриспруденції та юриспруденції ЄСПЛ, В. Мармазов відзначає його важливу роль у юридичній регламентації, спрямованій на встановлення високих стандартів у галузі захисту прав людини, створення і забезпечення існування єдиного європейського публічного порядку в галузі прав людини³.

З метою дотримання Україною зобов'язань, що випливають з її членства в Раді Європи, та задля ефективного виконання статті 46 Конвенції, згідно з якою держави-учасниці зобов'язуються виконувати остаточне рішення ЄСПЛ у будь-якій справі, в якій вони є сторонами, 23 лютого 2006 року було ухвалено Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3477–IV⁴, який зафіксував на законодавчому рівні систему інституційних та процедурних механізмів виконання рішень ЄСПЛ, необхідність усунення причин порушення Україною Конвенції і протоколів до неї, впровадження в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини (див. преамбулу).

КСУ враховує приписи чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практику тлумачення і застосування цих договорів міжнародними органами, юрисдикцію яких визнала Україна, зокрема ЄСПЛ (перше речення абзацу третього підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення КСУ від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016).

¹ Євграфов П. В., Тихий В. П. Правотлумачення Європейського суду з прав людини і його значення для національного конституційного судочинства. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 6. С. 82.

² Селівон М. Ф. Вступне слово. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 6. С. 6.

³ Мармазов В. Співвідношення конституційної юриспруденції та юриспруденції Європейського суду з прав людини. Актуальні проблеми конституційної юрисдикції: сучасність і перспективи розвитку. Київ : Юрінком Інтер, 2002. С. 128–131.

⁴ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

КСУ, розвиваючи свою юридичну позицію щодо визначення обов'язкового виконання судових рішень складовою права на справедливий судовий захист, яка була сформульована з урахуванням положень пункту 1 статті 6 Конвенції, бере до уваги практику застосування ЄСПЛ положень вказаної статті Конвенції в аспекті розуміння позитивного обов'язку держави щодо забезпечення виконання судового рішення (Рішення КСУ від 20 жовтня 2011 року № 12-рп/2011¹).

КСУ офіційно тлумачить Конституцію України та перевіряє певні нормативно-правові акти, в тому числі закони, на відповідність їй. Його рішення є делегованим тлумаченням, що здійснюється з метою або визначення конституційності певних юридичних норм, або ж запровадження однозначного розуміння останніх. Рішення виступають своєрідним еталоном для вирішення наступних справ, у яких застосовуватимуться інтерпретовані КСУ норми Основного Закону України та конституційний зміст законодавчих норм.

Отже, в діяльності КСУ рішення ЄСПЛ використовується переважно для підтвердження застосування внутрішньодержавних норм, не уникаючи при цьому думки про основоположне значення міжнародних правил як критеріїв оцінки внутрішнього регулювання. Адже вся система конвенційних цінностей, як і власне положення Конвенції, увібрали в себе традиційні конституційні доробки держав-учасниць. Як правило, належне врахування конституційними судами рішень ЄСПЛ припускає їх коректне застосування (йдеться про комплексне урахування його судової практики стосовно конкретної справи) і вирішення справи на основі узгодження власних висновків із цими рішеннями з метою досягнення суміщення чи, у крайньому разі, розумного компромісу.

Справедливо буде нагадати, що після ратифікації Конвенції КСУ вперше послався на її положення в Рішенні від 25 грудня 1997 року № 9-зп², однак позицій ЄСПЛ не використав. Лише через два роки, у своєму Рішенні від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 КСУ зазначив, що «невідповідність смертної кари цій статті Конвенції підтверджує Європейський суд з прав людини, юрисдикцію якого щодо тлумачення зазначеної Конвенції визнала Україна...»³.

При цьому окремі положення з практики ЄСПЛ КСУ застосовував залежно від предмета конституційного контролю, а також залежно від обсягу мотивації і додаткової аргументації. Доцільно буде навести приклади використання у рішеннях КСУ практики ЄСПЛ.

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України від 20 жовтня 2011 року № 12-рп/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 84. Ст. 3091.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25 грудня 1997 року № 9-зп. *Офіційний вісник України*. 1998. № 1. Ст. 25.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190¹ Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99. *Офіційний вісник України*. 2000. № 4. Ст. 126.

Так, у Рішенні КСУ від 10 жовтня 2001 року № 13-рп/2001 було зазначено, що «відсутність саме в Законі конкретних етапів, термінів повернення заощаджень та обсягів бюджетних асигнувань може призвести до повної втрати громадянами своїх вкладів, тобто до **порушення їх конституційного права власності**»¹. Така позиція узгоджується з підходом, викладеним у Рішенні ЄСПЛ у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1986 року, в якому зазначено, що «не заперечуючи право держави встановлювати — у досить широких межах розсуду, відповідно до її внутрішньої законодавчої, соціальної, економічної політики чи з іншою метою — обмеження у користуванні об'єктами права власності з огляду на суспільний інтерес, слід мати на увазі, що ці обмеження, однак, не повинні призводити до позбавлення можливостей такого користування, тобто до повної їх втрати»². Отже, КСУ визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення статті 7 Закону України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України» від 21 листопада 1996 року № 537/96–ВР³ (зі змінами) в частині щодо повернення заощаджень громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства, відновлених та проіндексованих згідно з цим законом в установах Ощадного банку України, залежно «від віку вкладника» та «інших обставин».

Також у мотивувальній частині Рішення від 10 квітня 2003 року № 8-рп/2003 КСУ вказав, що «проблеми, пов'язані з особливостями реалізації права громадян на свободу вираження поглядів і критику стосовно дій (бездіяльності) посадових та службових осіб, неодноразово були предметом розгляду Європейського суду з прав людини. Застосовуючи положення статті 10 Конвенції про захист прав людини та основних свобод у рішеннях у справах „Нікула проти Фінляндії“⁴, „Яновський проти Польщі“⁵ та інших, Суд підкреслює, що межі допустимої інформації щодо посадових та службових осіб можуть бути ширшими порівняно з межами такої ж інформації щодо звичайних громадян. Тому, якщо посадові чи службові особи діють без правових підстав, то мають бути готовими до критичного реагування з боку суспільства». У резолютивній частині Рішення КСУ вирішив, що «... викладення у листах, заявах, скаргах до правоохоронного органу відомостей особою, на думку якої посадовими чи службовими особами цього органу при

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 7, 8 Закону України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України», за конституційним зверненням Воробйова В. Ю., Лосева С. В. та інших громадян щодо офіційного тлумачення положень статей 22, 41, 64 Конституції України (справа про заощадження громадян) від 10 жовтня 2001 року № 13-рп/2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 42. Ст. 1895.

² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1986 року. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2002. № 4.

³ Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України : Закон України від 21 листопада 1996 року № 537/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 8. Ст. 60.

⁴ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Нікула проти Фінляндії» від 21 березня 2002 року. *Юридичний вісник України*. 2002. № 29.

⁵ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Яновський проти Польщі» від 21 січня 1999 року (заява № 25716/94). *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2001. № 1.

виконанні функціональних обов'язків **порушено її право, не може вважатись поширенням відомостей, які порочать честь, гідність чи ділову репутацію або завдають шкоди інтересам цих осіб**¹.

Крім цього, досить часто КСУ використовував позиції ЄСПЛ, які стосуються неприпустимості обмеження прав і свобод людини. Зокрема, у Рішенні від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007 в контексті обмеження прав і свобод людини і громадянина КСУ звернув увагу на те, що ЄСПЛ «неодноразово наголошував, що **обмеження прав і свобод людини і громадянина визнаються допустимими, якщо вони здійснені згідно з чинним законодавством і відповідають правилу „збереження основного змісту прав і свобод“**»² (рішення ЄСПЛ у справі «Реквенї проти Угорщини» від 20 травня 1999 року³).

У цьому самому аспекті КСУ використав відповідні юридичні позиції з таких рішень ЄСПЛ:

— «Гарькавий проти України» від 18 лютого 2010 року (ЄСПЛ вказав, що «особа не може бути позбавлена або не може позбавлятися свободи, крім випадків, встановлених у пункті 1 статті 5 Конвенції; цей перелік винятків є вичерпним, і лише вузьке тлумачення цих винятків відповідає цілям цього положення, а саме — гарантувати, що нікого не буде свавільно позбавлено свободи»). З урахуванням цього КСУ зазначив, що «практика тримання під вартою без конкретного юридичного підґрунтя або за відсутності чітких правил, які б регулювали такі питання, внаслідок чого такі особи можуть бути позбавленими свободи протягом тривалого строку без відповідного дозволу суду, несумісна з принципом юридичної визначеності та принципом захисту від свавілля, які червоною ниткою проходять через Конвенцію і принцип верховенства права»⁴;

— «МакКей проти Сполученого Королівства» від 3 жовтня 2006 року («стаття 5 Конвенції, разом із статтями 2, 3 та 4, посідає провідне місце серед основоположних прав, що гарантують фізичну безпеку особи, і тому її важливість є над-

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Сердюка Валерія Анатолійовича про офіційне тлумачення положення частини першої статті 7 Цивільного кодексу Української РСР (справа про поширення відомостей) від 10 квітня 2003 року № 8-рп/2003. *Офіційний вісник України*. 2003. № 17. Ст. 790.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 70 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 10, пункту 3 частини другої, частин п'ятої, шостої статті 11, статті 15, частини першої статті 17, статті 24, пункту 3 розділу VI «Заклучні положення» Закону України «Про політичні партії в Україні» (справа про утворення політичних партій в Україні) від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007. *Офіційний вісник України*. 2007. № 54. Ст. 2183.

³ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Реквенї проти Угорщини» від 20 травня 1999 року (заява № 25390/94). *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 1999. № 2.

⁴ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гарькавий проти України» від 18 лютого 2010 року (заява № 25978/07). *Офіційний вісник України*. 2010. № 51. Ст. 182; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» (справа про строки адміністративного затримання) від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 84. Ст. 3089.

звичайною. Її основною метою є запобігання свавільного чи невинуватого позбавлення свободи»). Така мотивація підкреслила позицію КСУ, що «право на свободу та особисту недоторканність не є абсолютним і може бути обмежене, але тільки на підставах та в порядку, визначених законами України»¹;

— «Єлов проти України» від 6 листопада 2008 року («...після спливу певного проміжку часу існування лише обґрунтованої підозри перестає бути підставою для позбавлення свободи, і судові органи мають навести інші підстави для продовження тримання особи під вартою; до того ж такі підстави мають бути чітко наведені національними судами (пункт 60 рішення)»). Враховуючи цю позицію, КСУ зазначив, що «обґрунтованість застосування запобіжних заходів, пов'язаних з обмеженням права особи на свободу та особисту недоторканність, зокрема домашнього арешту та тримання під вартою, має піддаватися судовому контролю через певні проміжки часу»².

Розглядаючи питання можливості обмеження прав і свобод, КСУ в Рішенні від 20 червня 2007 року № 5-рп/2007³ застосував позицію ЄСПЛ, відповідно до якої **«обмеження не буде сумісним з пунктом 1 статті 6 Конвенції, якщо воно не має правомірної мети і якщо відсутнє пропорційне співвідношення між вжитими засобами та поставленою метою»** (рішення ЄСПЛ у справі «Осман проти Сполученого Королівства» від 28 жовтня 1998 року⁴). У Рішенні КСУ від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011⁵ процитовано окремі положення з рішення ЄСПЛ у справі «Солдатенко проти України» від 23 жовтня 2008 року та зазначено, що «будь-яке позбавлення свободи має здійснюватися „відповідно до процедури, встановленої законом ...“» (§ 111)⁶.

¹ Посібник із застосування статті 5 Європейської конвенції з прав людини (оновлено 31 грудня 2019 року). URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_UKR.pdf; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України від 23 листопада 2017 року № 1-р/2017. *Вісник Конституційного Суду України*. 2017. № 6. С. 7.

² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Єлов проти України» від 6 листопада 2008 року (заява № 17283/02). *Офіційний вісник України*. 2009. № 37. Ст. 1274; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України від 23 листопада 2017 року № 1-р/2017. *Вісник Конституційного Суду України*. 2017. № 6. С. 7.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Кіровоградобленерго» про офіційне тлумачення положень частини восьмої статті 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (справа щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності) від 20 червня 2007 року № 5-рп/2007. *Офіційний вісник України*. 2007. № 48. Ст. 1991.

⁴ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Осман проти Сполученого Королівства» від 28 жовтня 1998 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58257%22%5D%7D>.

⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» (справа про строки адміністративного затримання) від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 84. Ст. 3089.

⁶ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Солдатенко проти України» від 23 жовтня 2008 року (заява № 2440/07). *Офіційний вісник України*. 2010. № 25. Ст. 1005.

Проблема обмеження прав і свобод тісно пов'язана із принципом пропорційності. У Рішенні від 6 червня 2019 року № 3-р/2019¹ КСУ зробив посилання на рішення ЄСПЛ у справі «*Stummer v. Austria*» від 7 липня 2011 року: «Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції також вимагає, щоб будь-яке втручання було визнано пропорційним переслідуваній меті. Отже, **втручання повинно забезпечити „справедливий баланс“ між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи**. Потреби у справедливому балансі не буде досягнуто, якщо індивідуальний та надмірний тягар покладено на особу, якої це стосується»².

Розглядаючи питання можливості обмеження прав, КСУ звернувся до практики ЄСПЛ й у Рішенні від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012³, де зазначено, що ЄСПЛ у рішенні у справі «*Ейрі проти Ірландії*» від 9 жовтня 1979 року також констатував, що здійснення соціально-економічних прав людини значною мірою залежить від становища в державах, особливо фінансового. Такі положення поширюються й на питання допустимості зменшення соціальних виплат, про що зазначено в рішенні цього суду у справі «*Кйартан Асмундсон проти Ісландії*» від 12 жовтня 2004 року. КСУ у Рішенні від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011⁴ використав позиції ЄСПЛ, згідно з якими **здійснення соціально-економічних прав людини значною мірою залежить від становища в державах, особливо фінансового** (рішення ЄСПЛ у справі «*Ейрі проти Ірландії*» від 9 жовтня 1979 року)⁵.

Досить часто КСУ звертався до практики ЄСПЛ при розкритті змісту **права на справедливий суд та доступ до суду**.

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та 65 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 5 частини першої статті 3, абзацу третього частини третьої статті 45 Закону України «Про запобігання корупції», пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей фінансового контролю окремих категорій посадових осіб» від 6 червня 2019 року № 3-р/2019. *Вісник Конституційного Суду України*. 2019. № 4. С. 87.

² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «*Stummer v. Austria*» від 7 липня 2011 року (заява № 37452/02). URL: <http://www.echr.europa.org/doc/70058030/70058030.htm>.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 2. С. 25.

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011. *Офіційний вісник України*. 2012. № 3. Ст. 100.

⁵ Справа *Ейрі* від 9 жовтня 1979 року. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 1999. № 4.

Зокрема, у Рішенні від 10 січня 2008 року № 1-рп/2008¹ КСУ акцентував на такому: практика ЄСПЛ свідчить, що звернення фізичних та/або юридичних осіб до третейського суду є правомірним, якщо відмова від послуг державного суду відбулася за вільним волевиявленням сторін спору (рішення у справі «Девір проти Бельгії» від 27 лютого 1980 року²).

Показово в Рішенні КСУ від 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010 зазначено, що «за приписом частини першої статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод ... кожен при вирішенні питання щодо його прав та обов'язків має **право на справедливий і відкритий розгляд незалежним і безстороннім судом**, встановленим законом»³. У розвиток вказаного було використано позицію ЄСПЛ, викладену в рішенні у справі «Добертен проти Франції» від 25 лютого 1993 року, де зазначено, що «частина перша статті 6 Конвенції змушує держави-учасниці організувати їхню судову систему в такий спосіб, щоб їхні суди і трибунали виконували кожну зі своїх функцій (пункт 44), притаманну відповідній судовій установі»⁴. Розглядаючи аналогічне питання в Рішенні від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010⁵, КСУ використав позицію ЄСПЛ з рішення у справі «Бурдов проти Росії» від 7 травня 2002 року, в якій зазначено, що у контексті статті 6 Конвенції **виконання судового рішення, прийнятого будь-яким судом, має розглядатися як складова «судового розгляду»**⁶.

В аспекті тлумачення права на справедливий суд варто звернути увагу на Рішення від 13 грудня 2011 року № 17-рп/2011⁷, де КСУ використав:

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду) від 10 січня 2008 року № 1-рп/2008. *Офіційний вісник України*. 2008. № 28. Ст. 903.

² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Девір проти Бельгії» від 27 лютого 1980 року (заява № 6903/75). URL: <https://european-court.eu/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/deveer-protiv-belgii-postanovlenie-evropejskogo-suda/>.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» від 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 5. С. 25.

⁴ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Добертен проти Франції» від 25 лютого 1993 року (заява № 13089/87). URL: <http://echr.ketse.com/doc/13089.87-en-19930225/>.

⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010. *Офіційний вісник України*. 2010. № 52. Ст. 1746.

⁶ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бурдов проти Росії» від 7 травня 2002 року. *Юридичний вісник України*. 2002. № 30.

⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України від 13 грудня 2011 року № 17-рп/2011. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 1. С. 37.

— напрацювання ЄСПЛ з рішення у справі «Гінчо проти Португалії» від 10 липня 1984 року, де передбачено, що «держави — учасниці Ради Європи зобов'язані організувати свою правову систему таким чином, щоб забезпечити додержання положень пункту 1 статті 6 Конвенції та вимог щодо судового розгляду упродовж розумного строку»¹;

— витяги з рішення ЄСПЛ у справі «Голдер проти Великої Британії» від 21 лютого 1975 року, де ЄСПЛ «закріпив правило, що пункт 1 статті 6 Конвенції стосується невід'ємного права особи на доступ до суду. Прямим порушенням права на доступ до суду є необхідність отримання спеціальних дозволів на звернення до суду»².

Варто звернути увагу, що в практиці ЄСПЛ сформовано, серед іншого, характеристики незалежності суду, одна з яких полягає в тому, що **суд має сприйматися як незалежний орган**; щодо ознак безсторонності суду, то він повинен сприйматися таким з об'єктивного погляду з достатніми гарантіями для виключення будь-яких легітимних сумнівів з цього приводу (пункти 125, 126 рішення у справі «Агрокомплекс проти України» від 6 жовтня 2011 року³), що було використано в Рішенні КСУ від 23 листопада 2017 року № 1-р/2017⁴.

У Рішенні від 18 січня 2012 року № 1-рп/2012⁵ КСУ врахував, що:

— ЄСПЛ неодноразово зазначав, що **право на захист не є абсолютним**, а за змістом статті 6 Конвенції прийнятними є лише вкрай необхідні заходи, які обмежують право на захист (рішення у справі «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» від 23 квітня 1997 року⁶, у справі «Полуфакін і Чернишов проти Росії» від 25 вересня 2008 року⁷);

— ЄСПЛ зауважив, що підпункт «b» пункту 3 статті 6 Конвенції гарантує обвинуваченому «мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту,

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гінчо проти Португалії» від 10 липня 1984 року. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-100757&filename=CASE%20OF%20GUINCHO%20v.%20PORTUGAL%20-%20\[Russian%20Translation\].pdf](https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-100757&filename=CASE%20OF%20GUINCHO%20v.%20PORTUGAL%20-%20[Russian%20Translation].pdf).

² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Голдер проти Великої Британії» від 21 лютого 1975 року. *Юридичний вісник України*. 2002. № 30.

³ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Агрокомплекс проти України» від 6 жовтня 2011 року (заява № 23465/03). *Офіційний вісник України*. 2018. № 25. Ст. 926.

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України від 23 листопада 2017 року № 1-р/2017. *Офіційний вісник України*. 2017. № 98. Ст. 3001.

⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 47 та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частин шостої, сьомої статті 218 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про ознайомлення обвинуваченого і захисника з матеріалами кримінальної справи) від 18 січня 2012 року № 1-рп/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 8. Ст. 300.

⁶ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» від 23 квітня 1997 року. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 1999. № 2.

⁷ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Полуфакін і Чернишов проти Росії» від 25 вересня 2008 року. URL: <https://precedent.in.ua/2016/02/09/polufakyn-y-chernyshev-protiv-rossyjsk/>.

а це означає, що така підготовка охоплює все, що є „необхідним“ для підготовки розгляду справи судом. Крім того, можливості, доступні кожному, хто обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, мають включати ознайомлення — для цілей підготовки свого захисту — з результатами розслідувань, які проводилися протягом усього провадження у справі; питання адекватності часу і можливостей, наданих обвинуваченому, слід вирішувати в контексті обставин кожної конкретної справи (рішення у справі „Корнєв і Карпенко проти України“ від 21 жовтня 2010 року¹);

— у рішенні у справі «Гаважук проти України» від 18 лютого 2010 року ЄСПЛ визнав, що можливість обвинуваченого ознайомитися з матеріалами справи протягом п'яти днів є достатнім часом у цій справі в розумінні підпункту «b» пункту 3 статті 6 Конвенції².

КСУ в Рішенні від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011³, посилаючись на позицію ЄСПЛ, зазначив, що право на справедливий судовий розгляд може бути обмежене державою, якщо це обмеження не завдає шкоди самій суті права.

Розвиваючи таку позицію, у Рішенні від 13 червня 2019 року № 4-р/2019⁴ КСУ звернув увагу на те, що ЄСПЛ у своїх рішеннях також неодноразово наголошував, що держава має право встановлювати певні обмеження права осіб на доступ до суду; такі обмеження мають переслідувати легітимну мету, не порушувати саму сутність цього права, а між цією метою і запровадженими заходами має існувати пропорційне співвідношення.

Єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні в Рішенні від 11 березня 2010 року № 8-рп/2010⁵ нагадав, що «у справі „Сокурєнко і Стригун проти України“ Європейський суд з прав людини зазначив, що „стаття 6 Конвенції не зобов'язує держав — учасників Конвенції створювати апеляційні чи касаційні суди. Однак там, де такі суди існують, необхідно дотримуватись гарантій, визначених у статті 6“ (пункт 22 мотивувальної частини Рішення від 20 липня 2006 року)»⁶. У цьому са-

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Корнєв і Карпенко проти України» від 21 жовтня 2010 року (заява № 17444/04). *Офіційний вісник України*. 2011. № 31. Ст. 1338.

² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гаважук проти України» від 18 лютого 2010 року (заява № 17650/02). *Офіційний вісник України*. 2010. № 52. Ст. 1761.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про Вищу раду юстиції» від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 23. Ст. 965.

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Глуценка Віктора Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України від 13 червня 2019 року № 4-р/2019. *Вісник Конституційного Суду України*. 2019. № 4. С. 103.

⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України від 11 березня 2010 року № 8-рп/2010. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 3. С. 7.

⁶ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сокурєнко і Стригун проти України» від 20 липня 2006 року (заяви № 29458/04 та № 29465/04). *Офіційний вісник України*. 2007. № 1. Ст. 59.

тому Рішенні разом із правом на справедливий суд згадано про основоположний конституційний принцип — принцип верховенства права. А тому зазначено, що у справі «Пономарьов проти України» ЄСПЛ наголосив, що «право на справедливий судовий розгляд, яке гарантовано пунктом 1 статті 6 Конвенції, має розумітися у світлі преамбули Конвенції, у відповідній частині якої зазначено, що верховенство права є спільною спадщиною Високих Договірних Сторін. Одним з фундаментальних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності, який передбачає повагу до принципу *res judicata* — принципу остаточності рішень суду. Цей принцип стверджує, що жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду просто тому, що вона має на меті добитися нового слухання справи та нового її вирішення» (пункт 40 мотивувальної частини Рішення від 3 квітня 2008 року)¹. У цьому ж контексті ЄСПЛ у рішенні у справі «Класс та інші проти Німеччини» від 6 вересня 1978 року зазначив, що «із принципу верховенства права випливає, зокрема, що втручання органів виконавчої влади у права людини має підлягати ефективному нагляду, який, як правило, повинна забезпечувати судова влада. Щонайменше це має бути судовий нагляд, який найкращим чином забезпечує гарантії незалежності, безсторонності та належної правової процедури»².

Згідно з практикою ЄСПЛ право на виконання судового рішення є складовою права на доступ до суду, передбаченого статтею 6 Конвенції, для цілей якої виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як невід'ємна складова судового розгляду (рішення у справі «Шмалько проти України» від 20 липня 2004 року³). Така позиція була використана в Рішенні КСУ від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016⁴.

Позиції ЄСПЛ, які стосуються **збирання, зберігання інформації стосовно приватного життя особи**, а також її поширення, були використані КСУ в Рішенні від 11 жовтня 2018 року № 7-р/2018⁵. ЄСПЛ наголосив, що зберігання органами державної влади інформації про приватне життя особи та її використання є втручанням у право на повагу до приватного життя, гарантоване пунктом 1 статті 8 Конвенції (пункт 56 рішення у справі «Пантелеєнко проти України» від

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Пономарьов проти України» від 3 квітня 2008 року (заява № 3236/03). *Офіційний вісник України*. 2009. № 37. Ст. 1273.

² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Класс та інші проти Німеччини» від 6 вересня 1978 року. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2002. № 4.

³ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шмалько проти України» від 20 липня 2004 року (заява № 60750/00). *Офіційний вісник України*. 2004. № 47. Ст. 3150.

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. *Офіційний вісник України*. 2016. № 48. Ст. 1724.

⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу першого пункту 40 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України від 11 жовтня 2018 року № 7-р/2018. *Вісник Конституційного Суду України*. 2018. № 6. С. 6.

29 червня 2006 року; пункт 70 рішення у справі «Суріков проти України» від 26 січня 2017 року¹). Також у контексті пункту 2 статті 8 Конвенції ЄСПЛ зауважив, що формулювання «згідно із законом» вимагає від оспорюваного заходу, за яким здійснюється втручання, підґрунтя в національному законодавстві і стосується також якості закону, тобто закон має бути доступний для зацікавленої особи, яка, крім того, повинна мати можливість передбачати наслідки його дії щодо себе, і відповідати принципу верховенства права (пункт 85 рішення у справі «Шалімов проти України» від 4 березня 2010 року²).

У Рішенні КСУ від 11 жовтня 2018 року № 7-р/2018³ було відображено таку практику ЄСПЛ: для того, щоб національне законодавство відповідало вимогам Конвенції, воно **має гарантувати засіб юридичного захисту від свавільного втручання органів державної влади у права, гарантовані Конвенцією**; у питаннях, які стосуються основоположних прав, надання дискреції органам виконавчої влади через необмежені повноваження було б несумісним із принципом верховенства права, одним з основних принципів демократичного суспільства, гарантованих Конвенцією; саме тому законодавство має достатньо чітко визначати межі такої дискреції, наданої компетентним органам влади, та порядок її здійснення (пункт 67 рішення у справі «Котій проти України» від 5 березня 2015 року⁴; пункт 60 рішення у справі «Зосимов проти України» від 7 липня 2016 року⁵).

З огляду на те, що ЄСПЛ у своїх рішеннях **визначив окремі ознаки принципу верховенства права** у розбудові національних систем правосуддя та здійсненні судочинства, яких мають дотримуватись держави — члени Ради Європи, що підписали Конвенцію, КСУ активно використовував його підходи до розуміння цього принципу та його складових елементів.

У Рішенні від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010⁶ КСУ наголосив на тому, що ЄСПЛ неодноразово звертав увагу на недосконалість чинного законодавства України і необхідність дотримуватися принципу правової визначеності. Так, у рішенні у справі «Єлов проти України» від 6 листопада 2008 року зазна-

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Суріков проти України» від 26 січня 2017 року (заява № 42788/06). *Урядовий кур'єр*. 2017. № 141.

² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шалімов проти України» від 4 березня 2010 року (заява № 20808/02). *Офіційний вісник України*. 2012. № 80. Ст. 3249.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу першого пункту 40 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України від 11 жовтня 2018 року № 7-р/2018. *Офіційний вісник України*. 2018. № 90. Ст. 2992.

⁴ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Котій проти України» від 5 березня 2015 року (заява № 28718/09). *Офіційний вісник України*. 2015. № 99. Ст. 3421.

⁵ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Зосимов проти України» від 7 липня 2016 року (заява № 4322/06). *Офіційний вісник України*. 2019. № 3. Ст. 103.

⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010. *Офіційний вісник України*. 2010. № 52. Ст. 1746.

чено таке: «Суд вважає, що відсутність чітко сформульованих положень, які б визначали, чи можливо належним чином продовжити (якщо так, то за яких умов) застосування на стадії судового слідства запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, обраного на визначений період на стадії досудового слідства, не відповідає критерію „передбачуваності закону“ для цілей пункту 1 статті 5 Конвенції. Суд також нагадує, що практика, яка виникла у зв'язку із законодавчою прогалиною і яка зумовлює тримання особи під вартою протягом необмеженого і непередбачуваного строку за обставин, коли таке тримання не передбачається ні конкретним положенням законодавства, ні будь-яким судовим рішенням, сама по собі суперечить принципу юридичної визначеності, який імплікований Конвенцією і який становить один із основних елементів верховенства права» (пункт 53)¹.

Відповідно до позиції ЄСПЛ **принцип юридичної визначеності є одним з основних складових верховенства права** (§ 61 рішення у справі «Брумареську проти Румунії» від 28 жовтня 1999 року)².

Практика ЄСПЛ показує, що складовим елементом принципу верховенства права є очікування від суду застосування до кожного злочинця такого покарання, яке законодавець вважає пропорційним (рішення у справі «Скоппола проти Італії» від 17 вересня 2009 року³). Ця позиція була використана КСУ у Рішенні від 26 січня 2011 року № 1-рп/2011⁴.

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Єлоєв проти України» від 6 листопада 2008 року (заява № 17283/02). *Офіційний вісник України*. 2009. № 37. Ст. 1274.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою товариства з обмеженою відповідальністю «МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРІ Україна» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців двадцять четвертого, двадцять п'ятого, двадцять шостого розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо уточнення деяких положень та усунення суперечностей, що виникли при прийнятті Закону України „Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні“» від 23 березня 2017 року № 1989–VIII від 5 червня 2019 року № 3-р(І)/2019. *Офіційний вісник України*. 2019. № 51. Ст. 1753; Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Брумареську проти Румунії» від 28 жовтня 1999 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-94383&filename=001-94383>.

³ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Скоппола проти Італії» від 17 вересня 2009 року (заява № 10249/03). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-200187&filename=CASE%20OF%20SCOPPOLA%20v.%20ITALY%20\(No.%202\)%20-%20\[Russian%20translation\]%20summary%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems%20Publ.%20Co.pdf](https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-200187&filename=CASE%20OF%20SCOPPOLA%20v.%20ITALY%20(No.%202)%20-%20[Russian%20translation]%20summary%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems%20Publ.%20Co.pdf).

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України та за конституційним зверненням громадянина Савчука Миколи Миколайовича про офіційне тлумачення положень Кримінального кодексу України 1960 року із змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» від 22 лютого 2000 року № 1483–III, щодо їх дії в часі у взаємозв'язку із положеннями статті 8, частини першої статті 58, пункту 22 частини першої статті 92, частини другої статті 152, пункту 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, статті 73 Закону України «Про Конституційний Суд України», частини другої статті 4, частин першої, третьої, четвертої статті 5, частини третьої статті 74 Кримінального кодексу України 2001 року (справа про заміну смертної кари довічним позбавленням волі) від 26 січня 2011 року № 1-рп/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 10. Ст. 471.

КСУ застосував напрацювання ЄСПЛ щодо складових елементів верховенства права також у Рішенні від 11 березня 2020 року № 4-р/2020¹. Зокрема, було використано рішення ЄСПЛ у справі «Олександр Волков проти України» від 9 січня 2013 року, де зазначено, що точність та передбачуваність підстав для дисциплінарної відповідальності є бажаними для цілей юридичної визначеності, особливо для гарантування незалежності суддів (§ 79)².

Таким чином, концептуальну базу для взаємодії КСУ і ЄСПЛ становлять верховенство права, а також конвенційні цінності. Очевидно, що така взаємодія сприяє належному захисту прав людини і прямо пов'язана із забезпеченням дієвості самої Конвенції, особливо тих її цінностей, які становлять основу для конституційного порядку кожної країни та конституціоналізму загалом.

Надзвичайно важливою видається практика українського конституційного правосуддя щодо запровадження у рішеннях КСУ доктрини дружнього ставлення до міжнародного права, згідно з якою практика тлумачення і реалізації конвенційних прав ЄСПЛ застосовуються при ухваленні рішень КСУ. Усталені європейські правові позиції і стандарти стають справжнім джерелом інтерпретації національного конституційного правосуддя аналогічно, як це передбачено статтею 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів.

Варто зауважити, що загалом КСУ використовував практику ЄСПЛ більше ніж у 40 своїх рішеннях, і близько ста рішень ЄСПЛ були застосовані для додаткової аргументації юридичних позицій КСУ. Основні з них стосувалися:

- права на свободу та особисту недоторканність (Рішення КСУ від 23 листопада 2017 року № 1-р/2017);
- захисту прав і свобод людини судом (Рішення КСУ від 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010);
- застосування до особи покарання виключно на підставі доведеності вини особи і встановлення обвинувального вироку суду (Рішення КСУ від 26 січня 2011 року № 1-рп/2011);
- вільного вираження своїх поглядів і переконань (Рішення КСУ від 10 квітня 2003 року № 8-рп/2003);
- меж застосування обмежень прав (Рішення КСУ від 10 жовтня 2001 року № 13-рп/2001);
- захисту права приватної власності (Рішення КСУ від 10 жовтня 2001 року № 13-рп/2001).

Крім цього, юридичні позиції КСУ, в яких застосовано практику ЄСПЛ, стосувалися: заборони бути підданим катуванню; заборони втручання в особисте і сі-

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, «Про внесення змін до Закону України „Про судоустрій і статус суддів“ та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16 жовтня 2019 року № 193-IX, «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII від 11 березня 2020 року № 4-р/2020. *Офіційний вісник України*. 2020. № 30. Ст. 1063.

² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Волков проти України» від 9 січня 2013 року (заява № 21722/11). *Офіційний вісник України*. 2013. № 89. Ст. 3307.

мейне життя; свободи об'єднань у політичні партії та громадські організації; права на ефективний засіб юридичного захисту; заборони дискримінації (обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками); свободи пересування, вільного вибору місця проживання.

При цьому найчастіше вітчизняний орган конституційної юрисдикції посилався на позиції ЄСПЛ у справах «Новік проти України», «Маккей проти Сполученого Королівства», «Доббертен проти Франції».

Отже, можна безперечно стверджувати, що йдеться про функціональну взаємодію двох суб'єктів — КСУ та ЄСПЛ, метою якої є забезпечення стійкості правової політики, спільний захист прав і свобод людини, узгодження правозастосування з метою унеможливлення очевидних суперечностей.

На основі аналізу рішень КСУ ми встановили, що Конституція України охоплює своїм регулюванням весь обсяг конвенційних цінностей, а відтак гарантовані в Україні конституційні права відповідають і узгоджуються за своїм змістом з палітрою прав, передбачених Конвенцією.

Водночас імплементація міжнародно-правових норм у національне законодавство є досить складною процедурою. З одного боку, це — здійснення міжнародно-правових і внутрішньодержавних норм задля виконання міжнародно-правових зобов'язань, створення на міжнародному і внутрішньодержавному рівнях умов для такого здійснення, а з другого — це цілеспрямована організаційно-правова діяльність держави, яка здійснюється індивідуально, колективно або в межах міжнародної організації з метою своєчасної, всебічної і повної реалізації зобов'язань, взятих відповідно до міжнародного права.

Таким чином, у своїх рішеннях єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні з метою захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина досить активно використовував позиції ЄСПЛ у питаннях, які становлять найбільший суспільний інтерес та які є фундаментальними для подальшої роботи в напрямі захисту конституційних цінностей, що демонструє певний органічний зв'язок між напрацюваннями цих двох інституцій. КСУ застосовував рішення ЄСПЛ та позиції, що в них містяться, насамперед для підтвердження власних юридичних позицій. Найчастіше це стосувалося розуміння та використання принципу верховенства права, обмеження конституційних прав і свобод, гарантування права на судовий захист тощо. Використання в подальшому практики ЄСПЛ як додаткового аргументу в рішеннях КСУ лише сприятиме консолідації його юридичних позицій із думками міжнародної спільноти, а також буде позитивним елементом на шляху євроінтеграційної політики нашої держави. Крім того, використана КСУ аргументація сприяє єдиному розумінню міжнародно-правових стандартів прав і свобод людини та практики ЄСПЛ.

Узагальнюючи викладене, робимо висновок, що з дати набрання Конвенцією чинності для України до системи джерел конституційного права України увійшли рішення ЄСПЛ, які за юридичною силою слідують за міжнародними договорами України. Потенційно застосування прецедентів ЄСПЛ можливе в конституційному судочинстві, хоча вони мають для КСУ не обов'язковий, а переконуючий (допоміжний) характер, що обумовлено специфікою діяльності КСУ.

Посилання в майбутньому на рішення ЄСПЛ органом конституційного контролю надасть ще більшого авторитету його юридичним позиціям і продемонструє за такої умови узгодженість вітчизняної та європейської практики щодо захисту прав і свобод людини і громадянина.

Принагідно зауважимо, що верховенство Конституції України інтерпретується КСУ з позицій переважаючого у вітчизняній конституційній доктрині розуміння права. В цьому аспекті юрисдикція КСУ змістовно збагатилася через запровадження практики ЄСПЛ, адже має за мету охопити загальноєвропейський вимір праворегулювання.

Важливо, що невід'ємною складовою розуміння верховенства Конституції України також стало критичне ставлення до застосування під час здійснення конституційного контролю європейської практики, яка допомагає аргументувати оцінений зміст будь-якого закону з точки зору його відповідності Конституції.

Погоджуючись з позицією А. Єзерова щодо необхідності забезпечення стану захищеності конституційного ладу, і як наслідок — системи заходів захисту¹, можна констатувати, що функціональна взаємодія КСУ та ЄСПЛ, окрім захисту прав особи, має й інший вимір — забезпечення конституційної безпеки як однієї із сутнісних вимірів безпеки національної, що гарантуватиме впровадження в систему української конституційної юстиції конвенційних цінностей щодо захисту прав і свобод людини.

Водночас обидві правозахисні інституції повинні забезпечувати дієвість Конвенції, імплементуючи практику ЄСПЛ в національне законодавство та використовуючи її в рішеннях КСУ.

Ми встановили, що в межах європейської правової системи принципову роль відіграє тлумачення конституційних прав і свобод згідно з положеннями Конвенції та практики ЄСПЛ, адже сама Конвенція є міжнародним договором, який сформувався шляхом трансформації конституційних традицій держав — членів Ради Європи. Не викликає сумніву, що судова практика ЄСПЛ є засадничою для створення та консолідації спільної конституційної спадщини Європи.

Палітра прав, гарантованих Конституцією України, якщо й не аналогічна, але тотожна конвенційним. А беручи до уваги те, що права і свободи є основою Конституції України, то практика ЄСПЛ враховується при тлумаченні законів України, адже вони приймаються згідно з положеннями Основного Закону і повинні йому відповідати. У цьому аспекті практику ЄСПЛ слід розглядати як ефективний інструмент національного судового тлумачення норм права, особливо тих, що стосуються прав людини.

Очевидно, що до повноважень КСУ не належить виконання рішень ЄСПЛ. Для цього в Україні діє спеціальний законом встановлений механізм. Однак відзначаємо вплив практики ЄСПЛ на діяльність КСУ через застосування рішень ЄСПЛ у національному конституційному судочинстві для додаткового обґрунтування рішень, ухвалених за результатами конституційного контролю.

¹ Єзеров А. Конституційна безпека як категорія сучасного конституціоналізму. Проблеми сучасної конституціоналістики : навч. посіб. Вип. 3 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2015. С. 523.

Таким чином, останніми роками КСУ став частіше звертатися до правових позицій ЄСПЛ. Це є позитивною тенденцією, адже дозволяє підсилити аргументацію власних юридичних позицій, вироблених на основі Конституції України, і, що найголовніше, сприяє роз'ясненню змісту і значення застосовуваних конституційних положень, з одного боку, і законодавчих приписів, конституційність яких перевіряється, — з другого. Отже, можна впевнено стверджувати, що в основі процесу співробітництва між КСУ та ЄСПЛ є спільні фундаментальні права і свободи, а отже — спільна практика їх гарантування, забезпечення, охорони і захисту.

Yurovska H. The Case Law of the European Court of Human Rights in the Decisions of the Body of Constitutional Jurisdiction. *The article reveals the role of the European Court of Human Rights and the impact of its case-law on the exercise of constitutional jurisdiction in Ukraine; based on the analysis of decisions of the Constitutional Court of Ukraine, cases of application the ECHR case-law by the body of constitutional control in Ukraine for additional substantiation of constitutionality or unconstitutionality (non-conformity to the Constitution of Ukraine) of the provisions of national legislation in the process of forming their own legal positions and constitutional doctrine are demonstrated; the ratio of both institutions is analysed and the characteristic of interrelation of their activity is given.*

Key words: *human rights, conventional values, European standards, constitutional human rights and freedoms, rule of law, legal certainty, constitutionalism, official constitutional doctrine.*